

Регіональна географічна ойконімія (на прикладі ойконімів Бершадського району вінницької області)

Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського, м. Вінниця
e-mail: kvasnevska-lena@mail.ru

Анотація. Розглянуто регіональні особливості формування ойконімів на прикладі Бершадського району Вінницької області впродовж тривалого часу. Проаналізовано історичні події, що зумовили назвотворчий процес на досліджувальній території. Пояснено властивості назв, які дозволяють використовувати їх при вивченні семантики топонімічних основ, а також просторовій та хронологічній приуроченості назв географічних об'єктів.

Ключові слова: ойконім, Бершадський район, географічні назви, топонім.

Вступ

Сучасний розвиток географії відрізняється інтенсивним зростанням тих її предметних областей і напрямів, які мають міждисциплінарний характер. Серед них суттєве значення для розвитку географії мають регіональні топонімічні дослідження. Вони дають можливість дізнатись про походження назв географічних об'єктів, їх значення для конкретної місцевості. Ойконіми – власні назви населених пунктів, вони виступають історико-культурною спадщиною, оскільки висвітлюють історичні події, побут та культуру народу, звичаї та традиції. Це надійне джерело для вивчення питань історичного словотвору, іншомовної лексики, семантики тощо. Актуальність дослідження зумовлена насамперед тим, що його результати певною мірою розширюють і доповнюють знання в галузі як природничих наук, так і української ономастики.

Про походження назв міст і селищ міського типу України містяться цікаві відомості у праці Ю.М. Кругляка. Про топоніміку Поділля, а зокрема і Подільського Побужжя, є цінні відомості у праці Ю.Й. Сіцинського, а також у книгах «Населені місця Поділля», «Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область» тощо. В межах класичного ландшафтознавства та ономастики, зокрема, топоніміки, неодноразово приділялося увагу до вирішення низки прикладних проблем присвячених розширенню географічної наукової мови через введення в неї апелативної лексики (народної термінології), зокрема праці Берга Л.С., Тутковського П.А., Ніконова В.О., Мурзаєва Є.М. У процесі дослідження ойконімів території Бершадського району було використано методи мовознавства, географії та історії.

Мета – дослідити особливості формування регіональної географічної ойконімії на прикладі ойконімів Бершадського району Вінницької області.

Результати і обговорення

Бершадський район розміщений у межах лісостепової зони на південному сході Вінницької області, на Придніпровській і Подільській височинах, природною межею яких є річка Південний Буг, що ділить район навпіл. Бершадський район межує з трьома сусідніми районами Вінницької області: Тростянецьким, Теплицьким і Чечельницьким, а також із трьома сусідніми областями - Одеською, Кіровоградською, Черкаською. Головна річка - Південний Буг з притоками Дожна, Берладинка, Удич. На території Бершадського району нараховується 45 населених пунктів.

Географічні назви Поділля, зокрема і Бершадського району пройшли складний шлях утворення. Значна їх частина успадкувала топонімічну систему низки епох – від доісторичного до нашого часу. Вони розвивалися у тісному зв'язку з топонімією багатьох племен і народів Євразії, залишаючись у своїй основі слов'янськими.

Кожна географічна назва має свою модель, побудовану за допомогою граматичних засобів і закономірностей. В українській топоніміці більшість моделей утворена за допомогою суфіксацій, префіксацій. Деякі топоніми являють собою словосполучки, інші – складні двоосновні слова, або утворені за допомогою інших граматичних засобів. Найпродуктивнішими топонімічними суфіксами у словотворенні українських географічних назв Бершадського району Вінницької області є: -ка, -івка, -ин, -ськ. На досліджувальній території нараховується 17 ойконімів із суфіксом -івка: Баланівка, Березівка, Бирлівка, Війтівка, Голдашівка, Дяківка, Кидрасівка, Крушинівка, Маньківка, Михайлівка, П'ятківка, Романівка, Сумівка, Теофілівка, Тернівка, Тирлівка, Хмарівка (рис. 1).

Українські ойконіми на -івк-а – це порівняно нова топонімна модель. За словами М. Кордубою, найдавніші її фіксації вперше були засвідчені в документах XIV ст. Пізніше виникнення топонімів цього

типу є результатом „колонізаційної діяльності володарів та великих землевласників” [12]. На новітність цієї моделі вказує тверда основа ойконімів на -івка найчастіше виступають церковно-християнські імена або ж слов'янські відапелативні антропоніми прізвиськового типу: Михайлівка, Маньківка і т. п. Вони із суфіксом -ів-ка мають здебільшого присвійний характер і переважно походні від антропонімів, які засвідчують засновників поселення, власників названого географічного об'єкта [2]. Проаналізовані нижче ойконіми утворені переважно від іменникових основ.

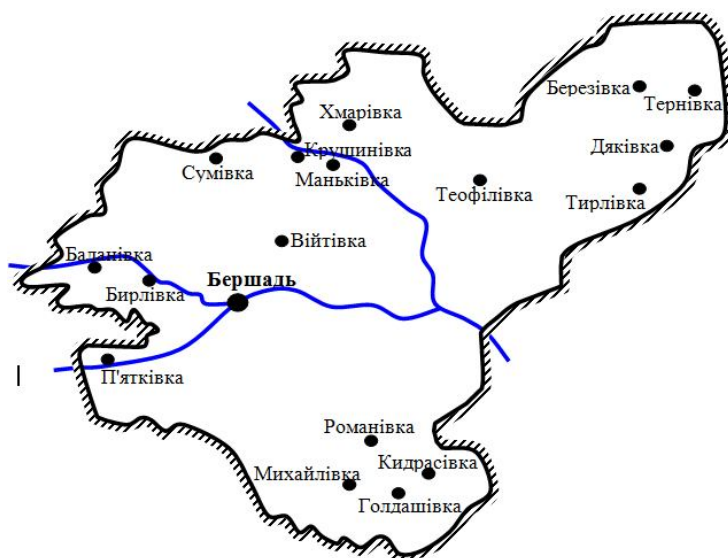

Рис. 1. Населені пункти Бершадського району з суфіксом -івка

Баланівка належить до старих поселень, вона згадується в історичних документах XVI століття. Назва походить від антропоніма Балани, прізвиська першопоселенців. Село Березівка було засноване в першій половині XVIII століття близько 1745 року, назва села пішла від антропоніма першого поселенця Березовського.

Історія Берізок-Бершадських сягає глибини XVI століття. Поселення засноване на березі раніше повноводної річки. За переказами старожилів, як стверджує місцевий краєзнавець О.Т. Коваль, у цих місцях раніше діяла переправа серед порогів. Цей топонім являє собою словосполучення. Назва походить від розкішного березового гаю, що в ті часи підступав від Ставків аж до самих сільських околиць. «Бершадські» тому, щоб відрізнити від двох інших сіл, що біля Чечельника та Никодимських, Балтського повіту. Як давно існує село, невідомо. За народними переказами, спочатку воно розташовувалось дещо південніше від теперішніх Берізок і називалося «Селище». Причини перейменування достовірно не відомо [9].

Назва міста Бершадь має кілька версій походження, від тюркського «брег» – охорона, інша, що назва походить від татарського «береш» – бритва. Існує легенда про дочку воєводи – Бершади, яка очолила захист міста від татар. Є й таке пояснення – назва походить від прізвища німця – Бернша, який першим почав забудову поселення [10, 13]. Бірлівку засновано наприкінці XVI - на початку XVII століття. Як свідчать історичні джерела, це село колись носило назву Бірлов (Бірлів), очевидно за прізвиськом першого поселенця. Має присвійний характер із додаванням суфікса -івка.

Велика Киріївка село засноване у першій половині XVII століття. Назва, ймовірно, походить від слова "кирея" - вид козацького одягу. Часто малі населені пункти називали від сусідніх сіл і давали їм назви ідентичні, лише добавляли приставку мала, велика. Так сталося і з селом Мала Киріївка. Територія села до його заснування була вкрита густим лісом. Село називається Мала Киріївка тому, що пан з села Великої Киріївки переселив свого сина Кирилюка в яр. Він побудував тут хати, давши початок селу Мала Киріївка [9]. Село Війтівка походить від польської назви війт – староста, який вперше поселився на території села. Через село протікає невеличка річечка, Войтовочка, або як її називають зараз Муравка, що є притокою річки Дохна, яка впадає в Південний Буг. Село Війтівка має суфікс -івка, що вказує на присвійний характер.

За переказами, село Вовчок сягає XVII століття. Назва пов'язана з господарською діяльністю людей. Тут будували оборонні споруди - глибокі рівчаки, які називали вовчими ямами. Кошаринці виникло, ймовірно, в першій половині XVII століття. Назва походить від слова "Кошара" - споруда для овець.

Серед найпоширеніших та широковживаних суфіксів українського сучасного назвотворення виділяють формант – ка, та його суто українську інтерпретацію -івка, інка. Поширення назв з цими суфіксами припадає на 16-18 століття.

Село Голдашівка виникло у XVIII столітті. Є кілька версій походження назви села: місцеві краєзнавці наполягають на походженні назви села від прізвища легендарного запорізького козака Голдаша – одного із керівників гайдамацького руху на Правобережжі в 60-х роках XVIII ст. Він входив до загону Гната Голого, що діяв на території Чорного лісу, знищував польські маєтки у навколишніх місцинах. Після поразки гайдамацького руху у 1768 році він разом з десятком інших козаків осів на півдорозі між Бершаддю та Балтою. Першими людьми, якими заселялося село були ті, яких виселяли з інших сіл.

Вважається, що назва села Джулинка походить із татарської мови. Це слово "джуя" означає сміливий, хоробрий. Так називали місцевих жителів, які славилися мужністю при захисті свого поселення, що розкинулося на березі Південного Бугу.

На території бершадського району є лише один топонім, що представляє ойконіми із сакральним змістом, які вказують на релігійні вірування, свята, традиції населення. Село засноване у 1730 році. Першим поселенцем села Дяківка був дяк на прізвище Сугак. Він під виглядом закупівлі землі для церкви, збирав гроші пастви. Землю викупив, але в червні 1730 року купчу оформив на себе. Так виник хутір з назвою Дяківка [9].

Конкретних історичних даних про заснування села Завітне немає. За переказами, через цю місцевість колись пролягав чумацький шлях, і подорожні зупинялися біля тутешнього струмка, який і зараз без назви, щоб відпочити, напоїти худобу. Ймовірно, через це саму місцевість називали Кринички. Пізніше її почали називати Виселки: нібито у пору столипінської реформи четверо шляхівчан першими переселилися сюди на постійне проживання. Селище називали Червоні Виселки, потім його назвою було "Мирне", і аж у шістдесятих роках XX століття його назвали Завітне.

За переказами старожилів, назва села Кидрасівка теж походить від подій давнини. Серед бранців, які були захоплені турками, було три козаки, яким вдалося втекти. Один з них мав прізвисько «Кидр», чи «Кедря». Від цього слова, вважають, пішла назва Кедрасівка, а з часом село стали називати Кидрасівка. За другою версією краєзнавців є свідчення, що село молоде і йому приблизно 200 років [9].

Виділяється група ойконімів, що походять від назв рослин. До таких назв відноситься села Крушинівка, Тернівка, Яланець.

Назва села ймовірно походить від назви лісових заростей, які в народі зовуть "Терник". За переказами, назва села Яланець походить від численних ялин, що тут росли. Існує село з XIV століття. Виникнення поселення Крушинівка пов'язують з початком XVII століття. Є кілька версій походження назви: перша від заростей крушини. Інша версія від слова "крушение". Б. Швець назву села Крушинівка виводить від слова «крушеніє», «крах», «катастрофа», які, можливо, трапились з кимось із багатьох відвідувачів цієї місцини. Збереглися й інші назви села - Брояки або Кручі. Брояки від слова "брід". І до тепер так називають одну місцину, де Буг робить крутий поворот .

На досліджувальній території виділено топоніми, що пов'язані з особливостями навколишнього середовища. Це такі ойконіми: Лісничче, Ставки, Лугова, М'якохід. На території сучасного села Лісничче до XIII століття було містечко Копистирин, яке зруйнували під час монголо-татарської навали. Назва "Лісничче" - від дрімучих лісів, що колись підступали до села [4]. Лугова виникло в другій половині XVII століття. Назва походить від лугів та левад, якими було оточене село. Село М'якохід виникло у другій половині XVI століття як місце броду через річку Удич. Перша назва - "Тутів брід", далі "М'які ходи", що згодом перетворилося в М'якохід. Ставки виникло, ймовірно ще в XVII столітті. Назва походить від великої кількості підгрунтових вод, які весною наповнюють ставки [9].

Значне місце в топоніміці Бершадського району посідають антропоніми зумовлені власними назви людей. В українській мові це особове ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім. Вважається, що село Маньківка виникло в XVII столітті. Назва походить від прізвища "Манченко" - дуже поширеного в селі. Михайлівка село, за версією місцевих краєзнавців, виникло у XVI столітті. На місці, де зараз Михайлівка, були дрімучі ліси. А село названо на честь першого поселенця - Михайла, а на честь його брата Якуба назвали Якубівку, яка згодом стала одним поселенням з Михайлівкою. Романівка засновано наприкінці XVII століття, селянами - втікачами. Назва - від імені отамана козацького загону Романа, який розгромив турків, і поселився тут. Село Серебря засновано з середини XVIII століття. Першим поселенцем місцевості, де згодом з'явилося село, у середині XVII століття був польський дворянин Серебринський, від прізвища якого і походить назва села. Серединка заснована 1672 року. За переказами, село заснував втікач від панської неволі козак Середа. Як бачимо в ойконімах Бершадського району зустрічаються населені пункти назви яких пішли від прізвищ першопоселенців.

Місцеві краєзнавці доводять, що Теофілівка виникла як окреме село у XVII столітті. Згідно легенди, його заснував багатий і набожний шляхтич з вельможного роду Кочубіїв. Тривалий час за селом зберігалася назва Ляхова, етимологія якої досить прозора (лях-поляк). Назву змінили після того, як у власника села померла дочка Теофіла Кочубіївна. Тирлівка - поселення засновано близько 1730 року, коли дідич Антон Терлецький заснував хутір. Від імені засновника села поширилась в окрузі перша назва «Антонів хутір», але офіційно село почало іменуватись Тирлівка. Отже можна стверджувати, що

назва виникла від прізвища дідича Терлецького. Хоча існує версія, що і від слова «тирло», місця відпочинку худоби.

Устя вперше згадується у писемних джерелах у 1651 році. Назва походить від імені засновниці Устини Любомирської. Село Флорине засноване італійським інженером Флорингом у XV столітті, від імені якого і походить назва села. Назва ойконіма Хмарівка походить від прізвища козака Хмара, який поселився тут в середині XVII століття.

Активний розвиток виробництва та економіки країни загалом, а також безпосередньо Бершадського району у XVII – початку XX століття також позначився на топонімії краю. Село Поташня на Поділлі, Бершадського району Вінницької області, рошташоване за 8 км від райцентру на підвищенній рівнині, оточене зі сходу, півночі і заходу густим, мальовничим лісом. Поташня виникла у I-й половині XVIII століття, близько 1704 року, принаймні так свідчать писемні джерела. Спочатку поселення називалося Антонівкою, від імені першого поселенця. Сучасна назва походить від поташного заводу, який був збудований за наказом графа Мушинського, тодішнього власника земель.

Новітня топонімія, а саме періоду радянської доби, характеризується дещо спрощеними, усталеними моделями назв відапелятивного походження та меморіального значення. В цей період використовуються термінологічно спрощені моделі назв при найменуваннях. На території Бершадського району Вінницької області виділяється лише один ойконім цієї групи - село Партизанське. За переказами воно засноване у 1917-1920 р.р. під назвою Висілок. У 1927 р. присвоєно назву Сталіна. Під час фашистсько-румунської окупації тут базувався партизанський загін О.С. Печеного. Рішенням Вінницького облвиконкому №340 від 24.05.1962 р. селище перейменоване на Партизанське. Зараз тут 19 дворів, всі зосереджені на одній вулиці - Партизанській.

Село Красносілка, згадується з XVII століття. Його називали "Красне село", "Красно-сілка". "Красний" - означає "гарний". Сумівка - перша назва - Красний городок. Село було тричі спалене. Назва ймовірно від слова "сом" або "сум". Засноване 1629 - невдовзі після перемоги українсько-польських військ над Османською імперією (битва під Хотиним). На території Бершадського району розташоване село Шляхова. Назва поселення походить від місця розташування, воно розкинулось на перехресті шляхів.

До стародавніх варто віднести села з суфіксами –ов/ -ів. На території Бершадського району зустрічаємо ойконім Шумилів. За народними переказами село Шумилів було засновано у XVIст. Старі назви села – Озірне, Озерне. Озірне – значить озирати, далеко бачити. І це справді так. З високих шумилівських круч на багато кілометрів видно лівобережжя Бугу. Цілком зрозуміло є і друга назва села: Озерне – від слова озеро. Феномен полягає в тому, що озера існували справді, оточували село з різних сторін. Етимологія ж теперішньої назви села Шумилово має свою історію, яка пов'язана з річкою Південний Буг, що тече біля села. На річці багато кам'яних порогів, тому шум води чути здалеку. Якщо етимологія перших назв пов'язана з зором, то друга – зі слухом. Осіївка виникло у XVI столітті. В своєму закінченні має суфіксальне закінчення –івка. Згідно з переказами, на місці сучасного села колись існувало містечко Осса. Інша версія - від річки Оси, що протікає через село. Вважалося, що село П'ятківка відоме ще з XVIII століття, а походження назви ще не вияснене. Однак вважають, що походить вона від слова "підківка" (можливо, вулиці були розміщені у формі підкови).

Висновки

Використовуючи дані топоніміки, а саме антропогенної топоніміки Бершадського району, отримуємо відомості про минуле краю, його історію та розвиток, формування назв населених пунктів. Аналіз невеликої частини матеріалу показує, що топоніміка в окремих випадках виступає як жива географія і служить цінним джерелом для вивчення географічної індивідуальності певної місцевості, зв'язана із специфічними особливостями походження та розвитку її рельєфу і ландшафту. Назви, що походять від народних географічних термінів відображають колишні природні та соціально-економічні умови проживання людей. Вони характерні для топонімії досліджуваної території. Такі назви особливо важливі для реконструкції натуральних ландшафтів території.

Література

1. Бабишин С. Д. Топоніміка в школі / С. Д. Бабишин. – К: Радянська школа, 1962. – 121 с.
2. Бачинська Г. Українські ойконіми на -івка, мотивовані давніми слов'янськими іменами // Актуальні проблеми словотвору української мови. / Г. Бачинська. - Тернопіль, 1993. – С. 169-170.
3. Гумецька Л. Л. Нарис словотворнової системи української мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1958. – 298 с.
4. Дашкевич Я. Р. Східне Поділля на картах XIV ст./ Я. Р. Дашкевич // Географічний фактор в історичному процесі. – К. : КГУ, 1990. – С.155-169.
5. Дашкевич Я. Р. Східне Поділля на картах XVI ст./ Я.Р. Дашкевич // Історико-географічні дослідження на Україні. – К.: Наука. думка, 1992. – С. 13-21.
6. Денисик Г. І Природнича географія Поділля / Г. І. Денисик. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с.
7. Денисик Г. І. Подільське Побужжя / Г. І. Денисик, В. Є. Любченко. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1999. – 96 с.

8. Денисик Г. І. Мікросередкові процеси в антропогенних ландшафтах / Г. І. Денисик, М. О. Шмагельська, Л. І. Стефанков. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – 212 с.
9. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область.– Київ, : Інститут академії наук УРСР 1972. – 775 с.
10. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України / А. П. Коваль – Київ: Либідь, 2001.
11. Кордуба М. Земля є свідком минулого: Географічні назви як історичне джерело / М. Кордуба – Львів, 1924. – С.167.
12. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? / М. Кордуба – Львів, 1938. – 22 с.
13. Кругляк Ю. М. Ім'я вашого міста: Походження назв міст і смт УРСР / Ю. М. Кругляк. – Київ: Наукова думка, 1978. –265 с.

Анотация. *Е. А. Квасневская Региональная географическая ойконимия (на примере ойконимов Бершадского района винницкой области). Рассмотрены региональные особенности формирования ойконимив на примере Бершадского района Винницкой области на протяжении длительного времени. Проанализированы исторические события, которые обусловили назвотворческий процесс на исследованной территории. Объяснены свойства названий, которые позволяют использовать их при изучении семантики топонимических основ, а также пространственной и хронологической приурочености названий географических объектов.*

Ключевые слова: *ойконим, Бершадский район, географические названия, топоним.*

Abstract. *O. O. Kvasnevska Regional geographic Aikona (on the example of oikonomou Bershad district, Vinnytsia region) The regional features of forming of oykonimiv are considered on the example of Bershadskogo of district of the Vinnytsya area during great while. Historical events which stipulated a nazvotvorchiy process on doslidzhuval'niy territory are analysed. Properties of the names, which allow to use them for the study of semantics of toponymy bases, are explained, and also the spatial and chronologic priurochenosti names of geographical objects.*

Keywords: *oykonim, Bershadskiy district, place-names, toponim.*

Поступила в редакцию 24.01.2014 г.